Сергій Шумило
кандидат історичних наук, доктор теології,
директор Міжнародного інституту афонської спадщини,
запрошений науковий співробітник кафедри класики, древньої історії, релігії та теології Ексетерського університету (Великобританія), науковий співробітник відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України, доцент кафедри культурології Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Київ, Україна)
e-mail: institute@afon.org.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7041-7766

АВТОБІОГРАФІЧНІ СПОГАДИ ПАЇСІЯ ВЕЛИЧКОВСЬКОГО ПРО МАНДРИ УКРАЇНСЬКИМИ ТА МОЛДО-ВЛАХІЙСЬКИМИ ЗЕМЛЯМИ В 1740-і рр. ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ СТУДІЙ

https://doi.org/10.15407/hgru2023.17.193
УДК 82-312.6:001.32:910(477)/(478)

Мета дослідження. *Розглянути автобіографічний твір «Повість про святий собор» авторства українського церковно-культурного діяча, духовного письменника, перекладача, старця та святого Паїсія Величковського (1722–1794) як наративне джерело для історико-географічних студій, проаналізувати його описи мандрівок українськими та молдо-влахійськими землями в 1740-і роки та визначити найважливіші аспекти біографії подвижника цього періоду.* ***Методологічні засади дослідження*** *ґрунтуються на принципах історизму, наукової об'єктивності, системності, діалектичному підході до історичних явищ. Відповідно до поставленої мети й завдань було використано сукупність загальнонаукових, міждисциплінарних, спеціальних методів дослідження.* ***Наукова новизна.*** *Проаналізовано автобіографічний твір Паїсія Величковського як наративне джерело для історико-географічних студій, завдяки якому з перших вуст можемо довідатися про побут і стан чернецтва в українських і молдо-валахійських землях у 1740-і роки. Зокрема, Величковський докладно описує своє життя у Полтаві, Києві та інших містах, навчання в Києво-Могилянській академії, маршрути своїх мандрів, населені пункти й монастирі, побут тамтешніх мешканців та ченців, як вони жили, про що розмірковували і чим переймалися, що вирощували на городах, чим харчувалися тощо. Він докладно описує відвідування та стан київських та інших монастирів, перебування у Любецькій обителі та Києво-Печерській Лаврі, Мотронинському та Мошногірському монастирях, розорення в 1741 р. Медведівської обителі тощо. Він дає характеристики як відомим, так і малознаним українським церковним та світським діячам того періоду. У статті вперше звертається увага та наводяться документи,*

© Сергій Шумило, 2023

які засвідчують, що згадуваний Паїсієм у автобіографії друг його молодості та сподвижник по молдавських скитах Олексій Мелесь є відомий в подальшому єпископ Анатолій Мелесь, який намагався створити окрему «козацьку» єпархію на Запорозькій Січі. Ці свідчення є важливим доповненням як до біографії Анатолія Мелеся, так і Паїсія Величковського. ***Наголошено,*** *що «Повість про святий собор» є не тільки унікальним наративним джерелом, але й пам'яткою української духовної літератури XVIII ст., у якій чудово поєднуються майстерність художнього слова, філософські роздуми, духовні настанови, а також історичні та автобіографічні свідчення. Цей твір заслуговує на те, щоб бути більше задіяним українськими істориками в якості наративного джерела для студіювання та опису побуту українського чернецтва XVIII ст. Але, найважливіше, твір є цінним джерелом до біографії самого автора.*

Ключові слова: *Паїсій Величковський, Тимофій Щербацький, Анатолій Мелесь, Мелхиседек Значко-Яворський, Києво-Могилянська академія, Києво-Печерська Лавра, Медведівський монастир, Мотронинський монастир, Мошногірський монастир, Київ, Чернігів, Любеч, Молдова, Валахія, Афон.*

Паїсій Величковський, поряд з Григорієм Сковородою, є одним з барокових геніїв українського національного духу XVIII ст., який уславив Україну та її культуру. Обидва ці діячі не просто сучасники і земляки з Полтавщини. Вони народились, жили і навіть померли фактично одночасно. Обидва майже одночасно навчались у Києво-Могилянській академії, обидва відмовились від кар'єрної перспективи і статків, подавшись у мандри, обидва шукали правди і духовно-містичного досвіду, обидва залишили вагомий слід у літературі та філософії про духовне життя людини, зокрема й у філософії серця. Водночас, кожен з них пішов власним шляхом. Григорій Сковорода поклав початок українській світській філософській школі, а Паїсій Величковський – духовно-аскетичній. Разом з тим, якщо ім'я Григорія Сковороди широко відоме в Україні, то ім'я Паїсія Величковського досі залишається маловідомим широкому загалу. У цій статті спробуємо більш ретельно розглянути діяльність Паїсія Величковського та, зокрема, його автобіографічний твір, відомий під назвою «Повість про святий собор».

Спадщина, життя та діяльність Паїсія Величковського (1722–1794) неодноразово ставали у центрі уваги вчених і дослідників. Цій темі присвячені роботи А. Яцимирського, С. Четверікова, Д. Станілоае, І. Огієнка, А. Тахіаоса, І. Іка, В. Пелін, Д. Кенанова, А. Майнарді, А. Бріскіної, П. Жгуна та М. Жгун, С. Шумила, Ф. Бубнюка, В. Подковирової та інших. Незважаючи на особливе значення, яке мала духовно-літературна спадщина Паїсія в християнській культурі Центрально-Східної та Південної Європи, вона досі залишається недостатньо вивченою.

Найважливішим джерелом, що достовірно свідчить про юні роки та духовне становлення майбутнього старця Паїсія, є його автобіографія, складена ним під кінець життя в 1790-і рр. Повна її назва – «Повість про святий собор превозлюблених у Господі отців і братів і чад моїх

духовних, що зійшлися в ім'я Христове заради спасіння душі до мене, недостойного, який Промислом Божим перебуває у цих святих і славних обителях: у святій і великій обителі Вознесіння Господа і Спаса нашого Ісуса Христа, званої Нямець, та у святій обителі Чесного Славного Пророка Предтечі і Хрестителя Господнього Іоанна, званої Секул: як і чому це святе братство зібралося до мене, грішного і недостойного»[1].

Цей твір, незважаючи на недостатню увагу до нього з боку вітчизняних дослідників, є визначною пам'яткою української духовної літератури XVIII століття. А.-Е. Тахіаос, досліджуючи спадщину прп. Паїсія, відзначає, що ця його праця – один із перших творів автобіографічного жанру в східнослов'янській православній літературі цього періоду, що свідчить про його унікальність та цінність як з духовної, так і літературної точки зору. Крім того, твір є цінним історичним джерелом, завдяки якому ми з перших вуст можемо дізнатися про побут та стан чернецтва в українських та молдо-валахійських землях зазначеного періоду. У той же час, цей твір досі не задіяний українськими істориками для студіювання та опису побуту українського чернецтва XVIII ст.

Майже 200 років автобіографія старця залишалася невідомою як для широкого кола читачів, так і дослідників. Вперше її знайшов на початку XX ст. А.І. Яцимирський (1873–1925). Він був першим, хто описав цей твір, опублікувавши витяги з нього[2]. Однак повний текст тоді так і не було надруковано. Лише 1986 р. А.-Е. Тахіаос у Греції було повністю видав автобіографію прп. Паїсія[3]. Крім цього, Тахіаос опублікував понад 20 робіт про Паїсія Величковського та його спадщину[4]. З цього часу твір отримав нове народження: він був перекладений англійською, французькою, російською, італійською, румунською та новогрецькою мовами. У 2016 р. Міжнародним інститутом афонської спадщини було перекла-

---

[1] *Шумило, С.В.* Автобіографія прп. Паїсія – визначна пам'ятка української духовної літератури XVIII ст. // Преподобний Паїсій Величковський. «Повість про святий собор» та маловідомі листи / Упоряд. та коментарі Шумила С.В. Київ: Видавничий відділ УПЦ, 2016. С. 9-12.

[2] *Яцимирский, А.И.* Славянские и русские рукописи румынских библиотек. Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук. Том LXXIX. СПб.: Типография Императорской академии наук, 1905. С. 515-583.

[3] *Anthony-Emil, N.* Tachiaos. The Revival of Byzantine Mysticism Among Slavs and Romanians in the XVIIIth Century. Texts Relating to the Life and Activity of Paisy Velichkovsky (1722–1794). Thessaloniki, 1986. C. LV+296.

[4] *Тахиаос, А.-Э.* Предварительный список полной библиографии о св. Паисии Величковском // Cyrillomethodianum, 1993–1994, 17-18. С. 212-227.

дено та видано автобіографію сучасною українською мовою[5]. Також було в Україні видано дослідження, присвячені афонському та румунському періодам життя Паїсія та його зв'язкам із Запорозькою Січчю[6]. У 2022 р. у Румунії було здійснено факсимільне видання оригінального рукопису автобіографії Паїсія[7].

На думку проф. Тахіаоса, всі автори життєписів старця Паїсія користувалися саме цим його автобіографічним рукописом[8]. Тобто саме цей

---

[5] *Преподобний Паїсій Величковський*. «Повість про святий собор» та маловідомі листи / Упоряд. та коментарі Шумила С.В. Київ: Видавничий відділ УПЦ, 2016. С. 65-180.

[6] *Шумило, С.В.* Прп. Паисий Величковский и последний Кошевой атаман Запорожской Сечи П. Калнышевский: малоизвестные письма // Orientalia Christiana Cracoviensia: czasopismo naukowe, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. № 7 (2015). S. 27-57; *Шумило, С.В*. Прп. Паисий Величковский и Запорожская Сечь. Малоизвестные письма прп. Паисия Величковского к Кошевому атаману Войска Запорожского Петру Калнышевскому. Киев–Серпухов: Международный институт афонского наследия в Украине; «Наследие Православного Востока», 2015. 128 с.; *Шумило, С.В*. Автобіографія та листи прп. Паїсія. Наукова розвідка // Преподобний Паїсій Величковський. «Повість про святий собор» та маловідомі листи / Упоряд. та коментарі Шумила С.В. К.: Видавничий відділ УПЦ, 2016. С. 9-64; *Шумило, С.В*. До історії ігуменства прп. Паїсія Величковського в монастирі Симонопетра на Афоні за невідомими раніше архівними документами XVIII ст. // Сіверянський літопис: Всеукраїнський науковий журнал. 2017, січень–квітень. № 1-2 (133-134). С. 79-93; *Шумило, С.В*. Неизвестное письмо прп. Паисия Величковского за 1763 г. и другие документы, касающиеся его игуменства в монастыре Симонопетра // Афонское наследие: научный альманах. Вып. 5-6. Киев–Чернигов: Издание Международного института афонского наследия, 2017. С. 231-255; *Шумило, С.В*. До питання про походження роду прп. Паїсія Величковського і його зв'язки з Чернігівщиною // Сіверянський літопис: Всеукраїнський науковий журнал. 2020, січень–лютий. № 1 (151). С. 144-163; *Шумило, С.В*. Малоизвестные свидетельства о начальном периоде пребывания прп. Паисия Величковского при каливах Пантократорского монастыря на Афоне // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія, Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2020. Вип. 1 (42). С. 137-145; *Шумило, С.В*. «Малоросійський» Іллінський скит на Афоні та його зв'язки з українським козацтвом у другій пол. XVIII ст. // Історико-географічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць. К.: Ін-т історії України НАН України, 2021. Вип. 15. С. 115-132; *Шумило, С.В*. Прп. Паїсій Величковський та український Іллінський скит на Афоні // Православ'я в Україні. До 300-річчя з дня народження прп. Паїсія Величковського та Григорія Сковороди: Збірник статей. Київ; Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня "Рута"», 2022. С. 175-215.

[7] Autobiografia Sfântului Cuvios Paisie de la Neamț. Ediție aniversară la 300 de ani de ani de la naștere (1722–2022) / Traducere și note de conf. Dr. Marina Vrachiu. Iași: Doxologia, 2022. 517 p.

[8] *Тахиаос, А.-Е. Н*. Предисловие к первому изданию автобиографии и пространного жития преподобного Паисия Величковского / Преподобный Паисий Величковский. Автобиография. Житие. М., 2006. С. 14.

документ є основою всіх існуючих списків житій прп. Паїсія. Однак автобіографія суттєво відрізняється від інших текстів, оскільки не містить штучних прикрас та сторонніх інтерпретацій. Навпаки, Паїсій намагається максимально правдиво описати власні переживання, сучасні йому події та життєві перипетії. Як зазначає А.-Е. Тахіаос, «за автобіографією ми складаємо справжній портрет її автора. Його правдивість разом із щирим бажанням відкритися читачеві пронизує весь текст від початку до кінця і підкреслює характерні риси його особистості /…/. Ця автобіографія, написана ним уже в похилому віці, зображує нам справжнє обличчя святого, який позбавив себе перед читачем ідеалізованого образу, створюваного славою та загальним визнанням»[9].

Судячи з усього, старець писав автобіографію не тільки, щоб розповісти про свій життєво-духовний шлях, але і як зразок для наслідування його учнями. З цією метою, як зазначає Адальберто Майнарді, «святий приносить свідчення про те, як народжується чернече покликання, як він залишив усе заради Христової любові, слізно шукаючи духовного наставника, як він не засмучувався в невдачах і знаходив у собі сили знову»[10].

Італійський дослідник, слідом за А.-Е. Тахіаосом, вірно характеризує мотиви, якими керувався преподобний при написанні твору: «Сам автор є не героєм свого оповідання, а лише свідком тієї події, яка сталася /.../. Особистість оповідача у Паїсія як би применшується, стає не центром зображення, а швидше точкою сходження, в якій сплітаються перспективи»[11].

Імовірно, вибір саме такого стилю Паїсієм був здійснений під впливом «Сповіді» Блаженного Августина Іппонійського (354–430). Цей твір вважається першою розгорнутою автобіографією в європейській літературі, яка протягом тисячоліття служила літературним зразком для багатьох християнських письменників. Вона, як і автобіографія Паїсія, містить відомості про духовний шлях і розвиток філософських та релігійних поглядів автора.

---

[9] Там само. С. 18-19.

[10] *Майнарди, А.* Житие и автобиография в литературном наследии старца Паисия Величковского // Труды Отдела древнерусской литературы / Российская Академия наук. Институт русской литературы (Пушкинский Дом). СПб.: Наука, 2014. Т. 63. С. 205-219; *Майнарди, А.* Духовный образ старца Паисия в его «Автобиографии» и «Житиях» // Центр св. Климента. Спілкування та діалог культур. Мережевий ресурс. URL: http://www.clement.kiev.ua/ru/node/1422 [дата звернення: 23.09.2015].

[11] *Майнарди Адальберто.* Там само.

У добу бароко автобіографічний жанр набуває особливої популярності в європейській літературі. Одним з найбільш відомих є твір англійського письменника та проповідника Джона Беньяна (1628–1688), відомий під назвою «Милість Божа, яка зійшла на головного грішника». Це класичний приклад духовної автобіографії цієї доби, де автор зосереджується на власному духовному шляху[12]. До цього ж напряму відноситься і твір німецького філософа Йогана Георга Гаманна (1730–1788), відомий під назвою «Думки про мій життєвий шлях» (Gedanken über meinen Lebenslauf, 1759)[13]. Початком же сучасного автобіографічного жанру в літературі вважається «Сповідь» Жан-Жака Руссо (1712–1778), вперше опублікована після його смерті в 1782–1789 рр.[14].

Важко сказати, чи був знайомий Паїсій з творами цих європейських авторів. Швидше за все, тут проявився вплив загальноєвропейських тенденцій в літературі доби бароко. Як відомо, в українських землях з XVII ст. набуває поширення такий літературний жанр, як мемуарна проза. У цей період твори мемуарно-автобіографічного характеру з'являються з під пера берестейського ігумена Афанасія Филипповича (бл. 1595–1648), київського міщанина Богдана Балики (др. пол. XVI ст. – після 1621), волинського шляхтича Йоакима Єрлича (1598–1674), козацького полковника Силуяна Мужиловського (поч. XVII ст. – 1655), ростовського митрополита Димитрія Туптала (1651–1709), гетьмана у вигнанні Пилиипа Орлика (1672–1742), білгородського єпископа Йоасафа Горленка (1705–1754) та інших. Переважно це були щоденники (діаріуші) та мемуари, де основна увага приділялася спогадам про людей, з якими автори зустрічалися, та подіям, свідками яких вони були.

Разом з тим, у цей період під впливом європейської літератури зароджується в Україні і окремий автобіографічний жанр (грец. αὐτός – сам, βίος – життя, γράφω – пишу). На відміну від щоденників та мемуарів, тут автори зосереджуються на оцінці власного життя. Для цього літературного жанру є характерним ретроспективне, з висоти прожитих років, прагнення осмислити своє життя як ціле. На відміну від мемуарів, в автобіографії автор зосереджений на історії своєї особистості, розглядаючи навколишні події через призму власної біографії.

---

[12] *Бэниэн, Джон* // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. СПб., 1891. Т. V: Буны–Вальтер. С. 268-270; *Чернов, В.В.* Баньян Джон // Православная энциклопедия. Т. 4. М.: ЦНЦ «Православная Энциклопедия», 2002. С. 628-630.

[13] *Betz, J.* Reading "Sibylline Leaves": J.G. Hamann in the History of Ideas // Journal of the History of Ideas. 2009, № 70 (1). P. 94-95.

[14] *Лотман, Ю.М.* Руссо и русская литература XVIII в. // Эпоха Просвещения. Из истории международных связей русской литературы. Л., 1967. С. 572, 577-578.

Одним з перших авторів такого жанру в українській літературі вважається уродженець Полтавщини, колишній студент Києво-Могилянської академії та священник Ілля Турчиновський (1695 – після 1720-х рр.). Повна назва твору – «Автобіографія списася мною многогрішним, Ілією Турчиновським, священиком і намісником Березанським, житіє і страданіє своє в пам'ять дітям своїм, і внукам, і всьому потомству»[15].

На відміну від твору Турчиновського, де пунктуація і правопис такі, що в багатьох місцях зовсім втрачається сенс розповіді, автобіографія Паїсія Величковського вирізняється літературною та ідейно-художньою цілісністю, де події та факти власного життя узагальнюються та підпорядковуються певній художній концепції. Цей твір займає чільне місце серед української мемуаристики та наративних джерел XVIII ст., поряд з подорожніми нотатками та щоденниками чернігівського ієромонаха Іполита Вишенського, київського паломника і монаха Василя Григоровича-Барського, ченця Матронинського Троїцького монастиря Серапіона, ієромонаха Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря о. Леонтія Яценко-Зеленського, монаха Ігнатія Деншина та інших. При цьому, цей твір суттєво відрізняється від інших.

«Повість про святий собор» – це унікальний літературний твір, у якому чудово поєднуються майстерність художнього слова, філософські роздуми, духовні настанови, а також історичні та автобіографічні свідчення. Таким чином, перед нами – не тільки цінне наративне джерело, але й пам'ятка української духовної літератури XVIII ст., залишена нам у спадок видатним подвижником та просвітителем, значення внеску якого в українську та румунську культуру ще належить розкрити та оцінити.

Водночас, на жаль, написана Паїсієм автобіографія торкається лише раннього періоду його життя (1722–1746 рр.). У ній зовсім нічого не повідомляється про подальше перебування преподобного на Афоні, а потім у румунських землях, що суттєво ускладнює вивчення біографії старця та вимагає у цьому питанні залучення додаткових джерел.

Странництво

Більшість свідомого життя Паїсія Величковського (мирське ім'я Петро, іноцьке – Платон, чернече – Паїсій) пройшла в мандрах і скитаннях. За неповними даними, він пройшов понад 30 монастирів та скитів. Навіть створивши згодом власне братство, свідомо чи ні, разом із учнями він продовжував странствувати, не залишаючись подовгу на одному місці.

---

[15] Автобиография южнорусского священика 1-й половины XVIII ст. // «Киевская старина», 1885, Т. XI. С. 321-332.

Странництво для Величковського, особливо на початковому етапі його чернечо-аскетичного шляху, мало важливе значення. Тож, щоб краще зрозуміти феномен Паїсія Величковського, його школи та спадщини, спробуємо коротко розглянути, що собою являло це явище.

У XVII–XVIII ст. в українських землях странництво було доволі поширеною національно-релігійною традицією і було однією з масових форм народного благочестя. Воно сприймалося як своєрідний аскетичний подвиг, що поєднував нестяжання, піст, покаяння та молитву, а також поклоніння святим місцям і святиням, із постійним подоланням труднощів, добровільним позбавленням матеріальних благ і комфорту, постійного житла, сім'ї та майна. Крім того, в ту епоху постійних воєн і грабунків, такий подвиг був доволі небезпечним для життя. Странника легко могли пограбувати та вбити в дорозі, і за це ніхто не поніс би покарання.

Особливо масового поширення рух странництва, як своєрідна форма духовного дисидентства, в українських землях набув після Берестейської унії 1596 р. і позбавлення Православної Церкви в Речі Посполитій прав на легальне існування. Гоніння на православ'я послужили поштовхом до руху в народних масах. У пошуках «істинної віри» країною починають мандрувати православні ченці, священики (звідси таке явище, як «дикі попи»), миряни (селяни, козаки, міщани). Церковні реформи Петра Могили та переслідування в 30-ті – 40-ві рр. XVII ст. опального київського митрополита Ісайї (Копинського) і прихильників його ісихастсько-традиціоналістської течії посилили «опозиційні настрої» в странницькому русі, який мав в особі позбавленого влади митрополита свого духовного натхненника[16]. Цей непідконтрольний офіційній церковній адміністрації рух мав суттєвий вплив на релігійно-політичні ідеї запорозького козацтва та його релігійні настрої[17].

На розвиток странництва в українських землях вплинули згодом й секуляризаційні реформи часів Петра I, а пізніше і Катерини II.

У першій третині XVIII ст., з метою посилення поліцейського контролю за населенням, боротьби з мандрівними ченцями та «дикими

---

[16] *Шумило, С.В.* «Сіверський архієпископ» та опальний митрополит Ісайя (Копинський) як натхненник козацьких повстань та чернечого відродження в Україні в XVII ст. // Сіверянський літопис: Всеукраїнський науковий журнал. 2019, січень-квітень. № 1-2. С. 58-69.

[17] *Шумило, С.В*. Влияние Святой Горы Афон на духовную, культурную и политическую жизнь Украины XVIII в. // Афон и славянский мир. Сб. 1. Материалы междунар. науч. конф., посв. 1000-летию присутствия руських монахов на Святой Горе. Белград, 16–18 мая 2013 г. Свято-Пантелеимонов монастырь на Афоне, 2014. С. 113-130.

попами», в Російській імперії було ухвалено низку законодавчих актів, якими посилювалися й обмежувалися правила переходу чи відлучення священиків із храмів, а ченців – із монастирів. Хто не мав відповідного пропускного документа або паспорта, вважалися біженцями або шпигунами, які підлягали арешту[18].

До цього додалася проблема, коли після зруйнування російськими військами Петра I в 1709 р. Запорозької Січі було видано численні укази (1709, 1715, 1716 рр.), якими заборонялося пересування і перебування запорозьких козаків на підконтрольних Росії українських територіях[19]. Паломників-запорожців заарештовували і тримали під вартою. А настоятелів монастирів зобов'язували доносити в київську губернську канцелярію про приїзд запорожців на прощу[20]. Крім того, з 1709 р. усім підданим Російської імперії, зокрема й духовенству, неодноразово в 1709, 1715, 1716 рр. спеціальними указами заборонялося їздити на Запоріжжя і мати будь-які справи із запорожцями. За непослух ченців і священиків карали засланням до Сибіру[21]. Також у XVIII ст. низкою указів було юридично обмежено право козаків та їхніх дітей постригатися в ченці, а також висвячуватися на священиків[22]. У різних указах зазначалося, що дозвіл на постриг старшини і козаків можливий лише за умови отримання спеціальної письмової резолюції з боку вищої влади. Так послушник із запорозьких козаків Яків Ніс чекав дозволу на постриг цілих 10 років[23].

Усе це разом впливало на поширення ходіння по чернечі постриги чи рукоположення з Лівобережної України на Правобережну, що перебувала під владою Польщі, до Молдо-Валахії чи Греції. Такі мандрівні ченці та «дикі попи» дуже часто знаходили притулок на Запоріжжі[24].

Сам Паїсій Величковський, не задовольняючись запроваджуваною в Російській імперії казенно-синодальною системою церковного життя,

---

[18] *Шумило, С.В.* Православна духовність та релігійні традиції Запорозького козацтва // Православ'я в Україні: Збірник матеріалів наукової конференції. Ч. 2. Київ, 2013. С. 350-385; *Кузьмук, О.* «Козацьке благочестя»: Військо Запорозьке Низове і київські чоловічі монастирі в XVII–XVIII ст.: еволюція взаємовідносин. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2006. С. 133-134.

[19] *Кузьмук, О.* Згад. праця. С. 148.

[20] Там само. С. 150.

[21] Там само. С. 131.

[22] Там само. С. 62.

[23] Там само. С. 83.

[24] *Шумило, С.В.* Православна духовність та релігійні традиції Запорозького козацтва. С. 350-385.

зазначає, що «в Росії заборонили жити у відлюдництві»[25]. Судячи з усього, йдеться про вищезгадані обмеження для чернецтва, запроваджені в імперії з часів Петра І. Цей факт і спонукав його піти за прикладом інших шукачів «істинного подвижництва» в мандри за межі Російської імперії, до якої він більше не забажає повертатися.

Як уже було сказано, в українських землях странниками були не тільки ченці, а й миряни. Яскравим представником такого руху мирянського странництва був земляк і одноліток Паїсія Величковського, український мандрівний філософ Григорій Сковорода (1722–1794). Іншим відомим странником того часу був Василь Григорович-Барський (1701–1747).

Характерним проявом цієї традиції було постання в українських землях розгалуженої мережі мирянського руху мандрівних старців-сліпців, об'єднаних у своєрідні братства мандрівної «вохрестної братії», які мали свої власні статути та звичаї[26]. Із середини XIX ст. цей рух у світській літературі спрощено почали називати «кобзарством», а самих мандрівних старців-сліпців – «кобзарями», за назвою музичного інструменту «кобза», який часто використовували странники при виконанні піснеспівів релігійного змісту. Попри наявні нині стереотипи, цей поширений в Україні странницький мирянський рух від самого початку мав не лише музичний, а насамперед духовно-релігійний характер. У народі ж мандрівних «кобзарів» іменували «старцями», і таке найменування відповідало початковій суті цього духовного руху[27].

Дуже часто в українських землях в XVII–XVIII ст. біля входу до церков і монастирів можна було зустріти мандрівних старців-сліпців, які виконували псальми, думи та інші духовні піснеспіви й оповіді філософсько-повчального та історичного характеру. У народі вони користувалися особливою популярністю і вважалися, свого роду, посередниками

---

[25] *Преподобний Паїсій Величковський*. «Повість про святий собор» та маловідомі листи. С. 177-178.

[26] *Кушпет, В*. Старцівство: мандрівні старці-музиканти в Україні (XIX – поч. XX ст.). К.: Темпора, 2007. 592 с.; *Шумило, С.В*. «Мирянське старчество» в духовній традиції українського кобзарства // Релігія в Україні. Мережевий ресурс. URL: http://www.religion.in.ua/main/history/23860-miryanske-starchestvo-v-duxovnij-tradiciyi-ukrayinskogo-kobzarstva.html [дата звернення: 05.11.2013]; *Шумило, С.В*. Старец Иоанн Вишенский: афонский подвижник и православный писатель-полемист. Материалы к жизнеописанию «блаженной памяти великого старца Иоанна Вишенского Святогорца»ю Киев: Издательский отдел УПЦ, 2016. С. 134-135, 140-141.

[27] *Шумило, С.В*. «Мирянське старчество» в духовній традиції українського кобзарства.

між Церквою і простими людьми. Немає сумнівів, що й біля входу до Успенської соборної церкви в Полтаві юний Петро Величковський від самого дитинства часто зустрічав і слухав цих мандрівних мудреців і «будителів народної свідомості», та під враженням їхніх оповідань і сам вдавався у своїй дитячій уяві до далеких странництв і мандрівок. Тому не дивно, що у молодого Петра досить рано пробудився особливий потяг до странництва.

Усвідомлене ж осмислення странництва як особливого аскетичного подвигу сталося у нього під час навчання в Києві, де він намагався часто відвідувати різноманітні монастирі та скити, спілкуючись із странниками й старцями, що зупинялися в них. Також відомо, що на формування світогляду молодого Петра Величковського особливий вплив мали «Алфавіт духовний» опального київського митрополита-ісихаста Ісайї (Копинського) та «Ліствиця» прп. Іоанна Ліствичника. Про це ми дізнаємося з його автобіографії. Вивчаючи ці твори, він і перейнявся ідеями нестяжання, чернечого ісихазму і странництва. Так, у третьому розділі «Про странництво, тобто ухилення від світу» прп. Іоанн Ліствичник у своїй «Ліствиці» так характеризує цей напрям християнської аскези: «Странництво є безповоротним полишенням усього, що у вітчизні супротивиться нам у прагненні до благочестя. Странництво є недерзновенний характер, невідома премудрість, неоголошене знання, притаєне життя, невидимий намір, невиявлений помисел, бажання приниження, бажання тісноти, шлях до Божественного жадання, обільність любові, зречення від марнославства, мовчання глибини»[28].

Сам Паїсій згадував, що, читаючи «Ліствицю» Іоанна Ліствичника, «моя душа настільки насолодилася від сповнених благодаті Пресвятого Духа словес цього богоносного отця», що «я задумав переписати її в нічній тиші заради повсякчасної користі для своєї душі»[29].

У контексті повчань Іоанна Ліствичника про странництво і знаючи, яке значення ці повчання мали в духовних пошуках молодого Петра Величковського, ми можемо зрозуміти і те, якими мотивами і міркуваннями керувався майбутній подвижник, зважившись віддатися настільки непростому духовному подвигу.

---

[28] Преподобного отца аввы Иоанна, игумена Синайской горы, Лествица, в русском переводе. М.: Свято-Троице-Сергиева лавра, 1898. С. 13-18

[29] *Преподобний Паїсій Величковський*. «Повість про святий собор» та маловідомі листи. С. 101-102.

На Чернігівщині

З автобіографії ми дізнаємося, що особливе значення у виборі подальшого життєвого шляху молодого Петра Величковського зіграли часті відвідини Києво-Печерської лаври та спілкування з її старцями. Тут, у лаврських печерах, дивлячись на нетлінні мощі подвижників і надихаючись їхніми подвигами, він запалився особливою любов'ю до чернечого житія. Однак неможливість усамітнення в той час у лаврських печерах, вочевидь, змусила 17-річного Петра, який прагнув пустельницьких подвигів, податися в мандри й, покинувши Києво-Могилянську академію, у жовтні 1740 р. вирушити Десною до Чернігова, також відомого своїми стародавніми печерними монастирями, заснованими ще в XI ст. Антонієм Печерським. Але й тут він стикається з такою ж проблемою.

Ще під час навчання в Києві духовним наставником собі він обрав досвідченого старця ієросхимонаха Пахомія з Києво-Братського монастиря, який багато років провів у странництвах і «пустелі». Під його духовним керівництвом Петро ще більше зміцнився у своєму бажанні вдатися до чернечого подвигу і странництва. До того ж разом із другом О. Філевичем він дає обітницю не постригатися і не жити в заможних монастирях, де неможливо наслідувати «убогість Христову» і жити в нестяжанні, бідності і відчуженості від світу цього.

Хто був цей ієросхимонах Пахомій, який зіграв таку важливу роль у життєвому виборі П. Величковського, достеменно невідомо. Розшук докладніших відомостей про нього допоміг би заповнити відсутні факти як у біографії П. Величковського, так і його наставника. Відомо лише, що цей старець у 1736–1739 рр. жив при Києво-Братському Богоявленському монастирі, потім у 1739–40 рр. із благословення київського митрополита служив при колишньому Ясському митрополиті-молдаванині Антонії (Черновському-Пунтяну)[30], який покинув Молдавію 1739 р. після укладення миру між Росією і Туреччиною й оселився в Києві при митрополичому домі на Кудрявці. Уже в 1739-42 рр. при тому ж колишньому Ясському митрополиті старець Пахомій жив при архієрейському домі на території Борисоглібського монастиря в Чернігові, куди Антонія (Черновського-Пунтяну) було призначено правлячим архієреєм. Судячи з усього, старець Пахомій родом був із Чернігівщини і був близько пов'язаний із Любецьким монастирем і його ієросхимонахом Іоакимом, а може і сам якийсь час подвизався при Любецькому монастирі або його скитах.

[30] Антоний (Черновский) // Православная энциклопедия. Т. 2, С. 652-653; *Чучко, М.* Жизнь и деятельность митрополита Антония Путняну-Черновского († 1748) в северных волостях земли Молдавской и в провинции Буковина // Русин. 2012. № 3 (29). С. 91-105.

До нього, у Чернігів, насамперед і вирушив П. Величковський, який твердо вирішив стати на шлях чернецтва і странництва.

Свідомо чи ні, але у своїй подорожі до Чернігова П. Величковський повторив шлях свого знаменитого діда о. Івана Величковського. Останній походив родом із Любеча і багато років служив у Чернігові при єпархіальній друкарні у вченого чернігівського архієпископа Лазаря (Барановича)[31].

Поживши трохи у старця Пахомія в Чернігові, прп. Паїсій випросив у нього благословення на шлях странника, «щоб сподобитися святого чернечого образу». І знову збіг: старець Пахомій направляє його в Любеч, звідки родом був не тільки «першопочатківець давньоруського чернецтва» Антоній Печерський, а й дід Паїсія о. Іван Величковський. Та й сам шляхетський рід Величковських саме в Любецькому старостві здавна мав свої родові маєтки[32].

«Йди у святий монастир, що неподалік від Любеча, батьківщини преподобного отця нашого Антонія Печерського. Знайди там всечесного ієросхимонаха отця Іоакима... Він наставить тебе, бо вельми досвідчений», – такими словами напучував старець Пахомій П. Величковського перед відправленням у странствування[33]. І знову збіг: Любецький монастир на честь Антонія Печерського було відновлено з руїн 1694 р. з благословення чернігівського архієпископа Лазаря (Барановича) близьким другом о. Івана Величковського (діда Паїсія) – видатним українським гравером по міді о. Інокентієм (Іваном Щирським, 1650–1714). Від заснування і до самої смерті в 1714 р. він був ігуменом цієї обителі[34]. Монастир височів на берегових кручах над Дніпром посеред дрімучих лісів чернігово-сіверського Полісся і цілком складався з дерев'яних будівель. До складу монастирського комплексу входили печера з дерев'яною церквою прп. Антонія, дерев'яний головний монастирський храм Воскресіння Христового, трапезна з дерев'яною церквою, келії та неподалік від

---

[31] *Шумило, С.В.* До питання про походження роду прп. Паїсія Величковського і його зв'язки з Чернігівщиною // Сіверянський літопис. 2020, січень–лютий. № 1 (151). С. 144-163.

[32] *Шумило, С.В.* До питання про походження роду прп. Паїсія Величковського... С. 144-163.

[33] *Преподобний Паїсій Величковський*. «Повість про святий собор» та маловідомі листи / Упоряд. та коментарі Шумила С.В. Київ: Видавничий відділ УПЦ, 2016. С. 96.

[34] *Степовик, Д.* Іван Щирський. К., 1988. С. 24; *Гейда, О.* Спадщина Івана та Паїсія Величковських та поширення ідей ісихазму на Чернігівщині у другій половині XVII – на початку XIX ст. // Афонское наследие: научный альманах. Вып. 1-2. Киев–Чернигов: Издание Международного института афонского наследия в Украине, 2015. С. 380.

монастиря скит прп. Онуфрія[35]. Кількість братії не перевищувала 7–8 осіб. З автобіографії Паїсія відомо, що на момент його прибуття в монастир ігуменом у ньому був о. Никифор (Кохановський)[36], якого незабаром змінив випускник Києво-Могилянської академії ігумен Герман (Загоровський)[37]. Також Паїсій згадує ієросхимонаха Іоакима та ієромонаха Аркадія. Імен решти братій він не вказує, проте видно, що їх було небагато. Найімовірніше, що у свій час у Любецькому монастирі, як уже було сказано, подвизався і ієросхимонах Пахомій, який і скерував П. Величковського до цієї обителі, до свого близького друга і сподвижника ієросхимонаха Іоакима.

Очевидно, відвідування батьківщини діда не було випадковим у мандрах П. Величковського. У його спробах розібратися всередині самого себе і остаточно визначитися з подальшим життєвим вибором це могло мати якесь особливе значення. І хоча цей момент не відображений настільки очевидно в автобіографії преподобного, немає підстав вважати, що такі «збіги» були всього лише випадковістю.

Хай там як, але свій шлях першого чернечого послуху П. Величковський почав саме на батьківщині своїх предків, там, де колись народився й Антоній Печерський. Звідси, подібно до засновника давньоруського чернецтва, він і почав свій шлях странництва.

На Правобережній Україні

З автобіографії ми дізнаємося, що вирушивши з Любеча на Правобережну Україну, П. Величковський зіткнувся тут з непростим становищем православних на підконтрольних Речі Посполитій територіях. Оскільки край вирував від частих антипольських народних повстань, то по дорогах повно було польських військових, які придушували народний

---

[35] *Мицик, Ю.* Відновлення Антонієвих печер у Любечі XVII ст. // Київська старовина. 1996. № 2-3. С. 78-82; *Бондар, О., Веремейчик, О., Кондратьєв, І.* До історії Любецького Антоніївського монастиря: результати та перспективи досліджень // Чернігівські старожитності : зб. наукових праць. Чернігів, 2016. С. 14-21; *Бондар, О., Веремейчик, О., Осадчий, Є.* Онуфріївський скит біля Любеча // Могилянські читання. 2010. Збірник наукових праць. С. 335-338;

[36] Синодик Антониевского Любечского монастыря // Черниговские губернские ведомости, 1857. Часть неофиц. № 38. С. 321; К истории Любецкого Антониевского мужского монастиря // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. 1888. Часть неофиц. № 4. С. 104-105.

[37] Синодик Антониевского Любечского монастыря // Черниговские губернские ведомости, 1857. Часть неофиц. № 38. С. 321; Антониевский Любечский мужской монастырь // Черниговские губернские ведомости. 1860. Часть неофиц. № 36. С. 261; 1860, отдел второй. Часть офиц. № 40. С. 289; 1860. Часть неофиц. № 48. С. 347.

опір. Свої враження про це описує П. Величковський в автобіографії, зазначаючи, що розповіді про переслідування православних наводили на нього жах, через що він змушений був відмовитися від задуманої тоді мандрівки до Молдо-Валахії.

Перейшовши від Любеча кордон по Дніпру, Петро Величковський вирушив до Чорнобиля. Звідси він мандрує в бік Канева. Тут однією з перших обителей, де зупиняється мандрівник, був розорений поляками «козацький» Ржищівський Спасо-Преображенський монастир, що розташовувався неподалік Канева на високих берегових пагорбах праворуч від Дніпра та, за легендами, начебто був заснований Антонієм і Феодосієм Печерськими. Колись великий православний монастир до цього часу втратив свою колишню велич і був скоріше схожий на скит. Звідси Петро вирушив вниз за течією Дніпра до православних монастирів на Мошенських горах на Черкащині. Тут, на одному з островів річки, що протікає під горами, в лісовій глухомані й повному усамітненні подвизався старець-відлюдник Ісихій, який «заради користі душевної трудився в старанному переписуванні отцівських книг»[38]. Паїсій, описуючи ревність і любов цього старця до святоотцівських книг, розповідає, як він пішки ходив до Чернігівської єпархії за тисячі верст у пошуках книжок задля їх переписування[39].

Петро дуже хотів залишитися на послух й навчання у цього старця й неодноразово благав його прийняти до себе в учні, але подвижник, який дав обітницю суворої молитовної самотності й відлюдництва, відмовив йому. Після цього Петро вирушає до Мошногірського Вознесенського монастиря, де за переказами начебто свого часу жив як монах син Богдана Хмельницького Юрій (у чернецтві Гедеон)[40]. Звідси він вирушає до розташованого неподалік знаменитого стародавнього Мотронинського Троїцького монастиря, розташованого серед густих лісів на високій горі в урочищі Холодний Яр. У печерах обителі здавна подвизалися пустельники. Після Берестейської унії монастир поступово стає форпостом православ'я в краї, а пізніше й основним опорним центром народно-визвольного руху «Коліївщина». На момент прибуття сюди П. Величковського в ньому вже був послушником майбутній знаменитий архімандрит Мелхиседек (Значко-Яворський, 1716–1809), що став згодом

---

[38] *Преподобний Паїсій Величковський.* «Повість про святий собор» та маловідомі листи. С. 115-116.

[39] Там само.

[40] *Похилевич, Л.* Сказания о населенных местностях Киевской губернии. К., 1864. С. 620.

одним із духовних натхненників «Коліївщини». Мелхиседек, як і Величковський, теж був родом із Полтавщини, теж навчався в Києво-Могилянській академії і, не закінчивши її, відправився в мандри, знайшовши притулок у Мотронинському монастирі[41]. Чи зустрічався Петро Величковський тут зі своїм земляком, тоді ще простим і нікому невідомим послушником, ми не знаємо. Однак саму можливість такої зустрічі виключати не можна, адже в незнайомих місцях земляки завжди намагаються знаходити спілкування і підтримку між собою. Пробувши в Мотронинському монастирі кілька днів, Величковський вирушив до ще одного, розташованого неподалік, тихого й пустельного Медведівського Микільського монастиря, розташованого на острові посеред річки Тясмин. Існували легенди, ніби саме в цьому монастирі було поховано сина гетьмана Богдана Хмельницького Тимоша – зятя молдовського господаря Василя Лупу (1595–1661), загиблого 1653 р. під Сучавою[42]. За словами М. Костомарова, до Медведівського монастиря, розташованого неподалік від Суботова – родового хутора Хмельницьких, «гетьман Богдан Хмельницький мав особливу шану»[43]. Опікувались ним також гетьмани Юрій Хмельницький та Павло Тетеря[44].

Саме ця «козацька» обитель стала для П. Величковського місцем складання перших іноцьких обітниць. З нею він підтримував потім тісні стосунки навіть коли став загальновідомим наставником і старцем у Румунії[45]. Тут, у пустельному Медведівському монастирі, після закінчення покладеного на нього ігуменом випробування послухом, він у серпні 1741 р. на свято Преображення Господнього був настоятелем о. Никифором (Гуковським) пострижений у рясофор з ім'ям Парфеній. Однак, як описує Величковський, оскільки братія помилково стала прозивати його Платоном, то ігумен за послух благословив йому носити ім'я Платона, з яким він і залишився.

Ці землі, що колись були центром козацьких повстань під проводом Хмельницького, за Андрусівським переділом України тепер належали Польщі, і польська влада з лишком відплачувала місцевому населенню за прагнення до вольності, утискаючи та переслідуючи місцеве православне

---

[41] *Лебединцев, Ф.* Архимандрит Мелхиседек Значко-Яворский. Черкассы, 2012. С. 8.

[42] *Костомаров, Н.И.* Исторические произведения. Автобиография. К., 1990. С. 624.

[43] Там само.

[44] *Лавріненко, Н., Кукса, Н., Сиволап, М.* Пустинно-Миколаївський Медведівський монастир. Черкаси, 2012. С. 19-20.

[45] *Федір (Бубнюк), архієп.* Невідомий лист преподобного Паїсія Величковського до Війська Запорозького // Православ'я в Україні. Збірник матеріалів наук. конфер. Київ: КПБА, 2019. С. 370-379.

духовенство і чернецтво. Величковський у своїй автобіографії описує, як під час його перебування в Медведівській обителі «повстало гоніння на неї і на віру православну від злочестивої місцевої влади». Згідно з його свідченнями, «один вельможний пан від правителя тієї країни», прибувши до монастиря, зібрав усіх братій і намагався схилити їх перейти в унію. Коли ж отримав відмову, то описав усе церковне начиння, замкнув і опечатав монастирську церкву, пригрозивши ченцям розправитися над ними. Як пише прп. Паїсій, «чимале збентеження сталося через це в обителі, бо коли святі отці побачили, що вже більше як місяць церква стоїть замкненою, деякі з них почали розходитися, куди хто забажав»[46].

Очевидно, ці події справили на молодого інока дуже важке враження, тому що сам він пише, що «бачачи таке гоніння на православну віру від злочестивих, склав таку обітницю перед Богом: надалі ніколи не жити в тих країнах, де буває гоніння на Церкву Божу і на православну віру»[47]. Це важливе зізнання преподобного. Воно пояснює те, чому він, прийнявши постриг і проживши понад півроку в Медведівському монастирі, згодом змушений був покинути його, а надалі не побажав залишатися на Афоні, який перебував під владою турків, а потім і в монастирі Драгомирна в Молдові, що опинився під владою Австрії.

У Києво-Печерській лаврі

Після розорення Медведівського монастиря, інок Платон разом із кількома іншими братіями, незважаючи на сильні морози й великі сніги, у грудні 1741 р. залишає обитель і пішки, в одному літньому одязі, вирушає до Києво-Печерської лаври. Дорогою, як сам повідомляє в автобіографії, він «сильно страждав від безмірного холоду і лютих морозів». Досягнувши Лаври, тут він спочатку був визначений на проживання до Ближніх печер. А після проходження «достатнього випробування» був зарахований архімандритом Тимофієм (Щербацьким) до числа лаврської братії.

Він повідомляє, що намісник Лаври архім. Тимофій був дуже близьким другом його батька: «батько архімандрит і батько мій по плоті, коли ще в юності своїй навчалися разом у Київських школах, здобули один до одного велику й невимовну любов і одностайну дружбу, і такий заповіт поклали перед Богом: щоб в усі дні свого життя, навіть до останнього подиху, ту саму любов мати між собою та одностайність»[48]. За словами

---

[46] *Преподобний Паїсій Величковський*. «Повість про святий собор» та маловідомі листи. С. 124-125.

[47] Там само.

[48] Там само. С. 126.

Паїсія, архімандрит Тимофій, дізнавшись, що він син його близького друга молодості, перейнявся до нього щирою любов'ю. І «бажаючи, щоб я завжди перебував у святій Лаврі, і щоб мене ніколи не посилали куди-небудь поза межами обителі на якийсь послух», він визначив йому нести послух при лаврській друкарні та вчитися карбувати ікони на міді. Це навчання і послух при лаврській друкарні пізніше стали в нагоді Паїсію, який організував згодом власні друкарні у своїх монастирях у Молдавії.

Як зізнається Паїсій, «життя в Києво-Печерській лаврі було вельми корисне для моєї душі, бо я бачив там чимало великих подвижників із числа тамтешніх святих отців»[49]. Особливо він відзначає важливість для свого чернечого становлення духівництво над ним соборного старця і духівника Лаври ієросхимонаха Іоана (Кміта). За словами Паїсія, до Лаври він пробув близько трьох років у «пустелі» разом із майбутнім старцем Паїсія Василієм Поляномерульським (бл. 1692–1767), про якого відомо, що родом він був з України і до відходу в Молдо-Валахію перебував у Мошенських горах[50]. Не виключено, що старці Іоан і Василій у свій час подвизалися в «пустелі» на Чернігівщині, натяк на що дає у своїй автобіографії Паїсій Величковський[51].

У Києво-Печерській лаврі чернець Платон прожив понад рік і був на дуже високому рахунку у намісника і братії. Можна уявити, яка церковна кар'єра могла очікувати на Величковського, якби він залишився при архімандриті Тимофії (Щербацькому). Адже останній користувався заступництвом братів Розумовських та імператриці Єлизавети і незабаром став митрополитом Київським, а пізніше й Московським, і був одним із найвпливовіших членів Св. Синоду. Однак, як зазначає Величковський, жодні перспективи кар'єрного зростання від близькості до такого впливового церковного діяча не спокушали його через спрагу до «втечі від світу» та відлюдницького молитовного усамітнення. Пам'ятаючи настанову лаврського духівника ієросхимонаха Іоанна (Кміта) про небезпеку для молодого ченця жити у великому монастирі «посеред світу» і отримавши від одного з лаврських старців пророцтво про те, що з Лаври він піде «в інше місце, куди спрямує Бог», Платон зважився знову вирушити в мандри, щоб «провадити пустельне, безмовне і усамітнене жительство в бідності та скудості». До цього рішення його спонукала несподівана

---

[49] Там само. С. 135.

[50] *Tachiaos, A.-E. N.* The Revival of Byzantine Mysticism among Slavs and Romanians... P. 76-77.

[51] *Преподобний Паїсій Величковський*. «Повість про святий собор» та маловідомі листи. С. 177-178.

зустріч зі своїм давнім другом по навчанню в Києво-Могилянській академії Олексієм Філевичем, разом з яким вони колись давали «обітницю» не жити в багатих «обителях, де знаходиться всякий достаток у всякому тілесному спокої, але, вийшовши зі світу в странництво», подвизатися в усамітненій «пустелі» у старця-відлюдника[52].

Як видно, залишення Паїсієм Києво-Печерської лаври не було якимось непослухом священноначалію, але, навпаки, мало характер виконання даної ним раніше обітниці странництва і нестяжання.

Мандри до «православної і богохранимої Молдавської землі»

У своїй автобіографії Величковський повідомляє, що дочекавшись весняного потепління, на початку Великого посту 1743 р. він знову вирушає в мандри. Разом із товаришами він насамперед іде вниз Дніпром до Мотронинського монастиря, у якому, як уже зазначалося, ніс послух послушника його земляк Мелхисидек Значко-Яворський. Неподалік від монастиря, у лісовому скиту, Платон знаходить «проживаючого у безмовності пречеснішого ієросхимонаха, старця отця Михаїла, найвправнішого мужа в розумінні божественного писання і вчення наших богоносних отців»[53]. У цього старця було «безліч повчальних і отцівських кник», якими і скористався Платон для глибшого вивчення святоотцівської спадщини.

Старець Михаїл був учнем старця Василія Поляномерульського, який, своєю чергою, був сподвижником лаврського старця Іоана (Кміта). У старця Михаїла в румунських землях був заснований ним скит Трейстени, де на той момент подвизався його учень о. Дометій із братією. Дізнавшись про бажання Платона вирушити в мандри до «православної і богохранимої Молдавської землі», старець благословив йому йти до цього скиту і почекати, коли і він сам до нього повернеться.

Так, пробувши в Мотронинському монастирі весь Великий піст, після Великодня 1743 р. Платон із товаришами пішки вирушає в румунські землі. Першою обителлю, куди прийшли странники, був скит Кодриця. Звідси Платон вирушив у Мунтенію, до скиту Долгоуци, що перебував під духовним керівництвом знаменитого старця Василія Поляномерульського (бл. 1692–1767). Як уже було сказано, разом із цим старцем колись у «пустелі» подвизався соборний старець і духівник Києво-Печерської лаври ієросхимонах Іоан (Кміт), який багато розповідав Платону про нього. Родом він теж був з України і до відходу до Молдавського

[52] Там само. С. 139.
[53] Там само. С. 150.

князівства перебував у Мошенських горах[54]. Величковський в автобіографії повідомляє, що старець Василій прийшов до Молдавської країни з України разом зі «всечеснійшим старцем ієромонахом Стефаном, який багато років прожив у «пустелі» в Чернігівських межах»[55]. З цього повідомлення можна зробити висновок, що обидва вони якийсь час несли монастирський послух на Чернігівщині. Не виключено, що й родом старець Василій теж був із Чернігівщини. Духовним сином цього старця і був ієросхимонах Михаїл, який і спрямував Платона з Матронинського монастиря в Молдавський край.

У Свято-Архангелівському скиту Долгоуци Платон зустрів старців-пустельників, які вправлялися в переписуванні святоотцівських творінь. Поживши тут кілька днів, Платон вирушив у заповіданий йому старцем Михаїлом скит Трейстени, розташований від Долгоуци на відстані менше ніж день пішого шляху. Тут, як пише прп. Паїсій, він «сподобився вперше побачити правило церковне /.../ здійснюване за чином Святої Афонської Гори»[56]. Тут же він зустрів свого земляка, родом із Полтавщини, блаженного схимонаха Протерія, якого завжди супроводжувало безліч птахів, що сиділи в нього на плечах і голові[57].

У цій же обителі Платон уперше познайомився зі знаменитим старцем Василієм Поляномерульським, який був духовним керівником близько десятка чернечих скитів і «пустель» у південно-східному Прикарпатті. Як пише Паїсій, «побачивши мене, він сильно зрадів» і запропонував перейти на послух до нього в Поляномерульську обитель[58]. Яка причина такої радості старця Василія від зустрічі з незнайомим ченцем, Паїсій не уточнює. Можливо, він зрадів, дізнавшись, що той добре знав його друга і сподвижника києво-печерського старця Іоана (Кміта), а можливо, через те, що знав його першого духівника старця Пахомія з Чернігова, який теж у свій час ніс послух в Молдо-Влахії. Міг зіграти тут свою роль і зв'язок обох із Чернігівщиною[59]. Як би там не було, але незважаючи на настійливі вмовляння старця Василія і глибоку повагу, яку Платон відчував до нього, він все ж таки відмовився перейти до нього в Поляномерульський

---

[54] *Tachiaos, A.-E. N.* The Revival of Byzantine Mysticism among Slavs and Romanians... P. 76-77.

[55] *Преподобний Паїсій Величковський.* «Повість про святий собор» та маловідомі листи. С. 177-178.

[56] Там само. С. 154.

[57] Там само. С. 154-155.

[58] Поляна-Мерулуй, або Мерлополяни, – скит, заснований в 1733 р. старцем Василієм.

[59] *Преподобний Паїсій Величковський.* «Повість про святий собор» та маловідомі листи. С. 177-178.

скит, побоюючись бути висвяченим на священика раніше канонічного віку.

Тут же, у Трейстенах, Платон Величковський, як і обіцяв, дочекався приходу з Мотронинського монастиря старця ієросхимонаха Михаїла. На превеликий подив, з ним він побачив свого давнього друга Олексія Філевича, з яким колись у Києво-Могилянській академії разом давав обітницю нестяжательства і странництва, і під впливом якого він і залишив Києво-Печерську Лавру. Разом із Філевичем прийшов у Трейстени і його шкільний друг Олексій Мелесь, з яким вони разом багато мандрували Правобережною Україною. Саме Мелесь привів Філевича спершу до Мотронинського монастиря до старця Михаїла, а вже потім разом вони вирушили до Трейстенів. Згодом обидва вони від старця прийняли чернечий постриг у рясофор: Філевич з ім'ям Ананія, а Мелесь – Азарія[60]. Деякий час ченці Платон Величковський і Азарія Мелесь навіть жили і подвизалися в одній келії.

Трейстенський сподвижник і майбутній архієрей

Ніхто з дослідників житія прп. Паїсія до цього часу не звертав уваги на трейстенського сподвижника майбутнього старця – Олексія Мелеся, який прийняв тут іноческий постриг. Водночас особистість ця вельми цікава, чому варто приділити йому окрему увагу. Про те, що згаданий Паїсієм Величковським його співкелійник Олексій Мелесь та відомий пізніше як бунтівний «козацький» єпископ Анатолій Мелесь – одна особа, ми дізнаємося з документів XVIII ст., які зберігаються в українських архівах[61]. Це є важливе доповнення як до біографії Анатолія Мелеся, так і Паїсія Величковського. З цих матеріалів виходить, що Олексій Мелесь (в іноцтві Азарія, у чернецтві Анатолій) був уродженцем козацького містечка Золотоноша Переяславського полку на Черкащині, що неподалік Мошенських гір[62]. Його дід по матері Василь Мелесь був кампанійським обозним Золотоніської сотні[63]. Також він мав чотирьох рідних братів, з яких Іван Мелесь був цольнером (митним наглядачем) у сотенному

[60] Там само. С. 164-168.

[61] Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф 127. Оп. 1024. Спр. 2373. Дело о продаже вещей, оставшихся после смерти епископа Глуховского Петропавловского монастыря Анатолия Мелеса. Нач. 1776 г. Арк. 7-8; ЦДІАК України. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 2858. Справа про супровід з Константинополя до Києва російських підданих, які втекли з полону. 1756 р. Арк. 2.

[62] ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1024. Спр. 2373. Арк. 7-8; ЦДІАК України. Ф. 59. Оп.1. Спр. 2858. Арк. 2.

[63] ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1024. Спр. 2373. Арк. 7 зв.-8.

містечку Царичанка, інший брат Семен був сотенним хорунжим, ще один брат Василь служив на морському флоті[64]. А от брат Федір Мелесь прийняв чернецтво з ім'ям Феофілакт і згодом служив архімандритом у Костромі при єпископі Дамаскіні (Аскаронському), згодом захопився ідеєю побудови першого літального апарата («крил для польоту небом») і вирушив із цією метою до Гамбурга, де був схоплений російськими «государевими людьми» і засланий до Сибіру[65].

Серед архівних матеріалів у справі Анатолія Мелеся повідомляється, що він у 1743 р. «своєвольно за кордон у Волоську землю пішовши, і в Полській області колишній, чернецтво здобув, а потім звідти 1749-го року в Афонську Гору в Павло-Георгіївський монастир пішов»[66]. Близько 1751 р. цього мандрівного ченця на Афоні патріарх Константинопольський Кирило V (Каракаллос) (цей самий патріарх на Афоні неодноразово надавав різну допомогу і Паїсію Величковському) звів в сан архімандрита[67], а через чотири роки, 1755 р., тим же патріархом «без избрания протчиих архиереев, во епископа с наименованием запустелой от древних лет Мелетинской епархии двумя епископами в митру произведен»[68]. У 1750–51 рр. він уперше в якості афонського архімандрита відвідав Російську імперію задля збору пожертв на святогірський Павловський Георгіївський монастир, де в той час перебували болгари і серби[69]. Успішно виконавши цю місію, вже в сані єпископа Анатолій Мелесь сприяв православним болгарам, сербам і грекам на Балканах, які зазнавали утисків з боку турків, у їхньому переселенні в межі південної України[70]. У цій справі як

---

[64] ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1024. Спр. 2373. Арк. 7 зв.

[65] ЦДІАК України. Ф. 127. Оп. 1024. Спр. 2373. Арк. 7 зв.; *Кравець, А., Шумило, С., Алфьоров, О.* За волю і віру козацьку: Рід Мелесів із Золотоніщини прославився серед козацтва й чернецтва // Козацький край, всеукраїнська газета. 2024, січень. № 1 (131). С. 4-5.

[66] Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. 301 (Лебедєв). Од. зб. 664 (Муз. 935). Арк. 42 зв.

[67] ІР НБУВ. Ф. 301 (Лебедєв). Од. зб. 664 (Муз. 935). Арк. 42 зв.

[68] *Єременко, М., Лиман, І.* Військове духовенство на Півдні України (1734–1853 рр.) Мелітополь, 2014. Док. № 2. С. 204; *Пономарев, А.* Запорожская Сечь и бывший афонский монах епископ Мелетинский Анатолий в 1758–1760 годах (архивные источники о неканонических архиереях XVIII века) // Афонское наследие: научный альманах. Вып. 1-2. Киев–Чернигов: Издание Международного института афонского наследия в Украине, 2015. С. 131-140.

[69] ЦДІАК України. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 1878. Арк. 1-32.

[70] *Пономарев, А.* Запорожская Сечь и бывший афонский монах епископ Мелетинский Анатолий... С. 131-140; *Шумило, С.В.* «Духовное Запорожье» на Афоне. Малоизвестный казачий скит «Черный Выр» на Святой Горе. Киев, 2015. С. 51-53.

уповноважений від «турецьких» слов'ян він успішно провів переговори в Санкт-Петербурзі з російським урядом. Отримавши в 1756 р. дозвіл від влади, він із цією метою з 1757 по 1759 рр. об'їздив українські землі й зупинився на Запорозькій Січі[71].

З квітня по грудень 1759 р. цей «афонський єпископ» майже цілий рік проживав на Січі, де без дозволу російського Синоду і Київського митрополита звершував богослужіння архієрейським чином[72], і при цьому відмовлявся поминати церковну владу[73]. На думку низки дослідників, єпископ Анатолій Мелесь намагався створити на Запоріжжі окрему автономну козацьку єпархію[74]. У 1760 р. рішенням Синоду він був позбавлений сану і як простий чернець засланий до Сибіру. Через дев'ять років, під час Першої Турецької війни, його справу переглянули, і в 1769 р. А. Мелесь був направлений як ієромонах морським капеланом на російський флот у Середземному морі. У 1770 р., після Чесменської битви, «заради заслуг Анатолія у флоті», Синод таки визнав його в «єпископському чині й дозволив йому справляти священнослужіння архієрейське». У 1772 р. єпископ Анатолій отримав у Чернігівській єпархії в управління «козацький» Глухівський монастир, де став юродствувати та помер 2 лютого 1772 р.[75]

Тривалий час проживаючи на Афоні, у слов'янському Павлівському монастирі, а також підтримуючи тісні стосунки із Запорозькою Січчю, цей уродженець України, судячи з усього, й надалі підтримував на Афоні зв'язки з колишнім своїм сподвижником Паїсієм Величковським і з братією заснованого ним Іллінського скиту, де подвизалося чимало колишніх запорозьких козаків.

---

[71] *Феодосий (Макаревский), еп.* Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии: церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. Екатеринослав, 1880. С. 75.

[72] ЦДІАК України. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1-26.

[73] Там само. Арк. 42.

[74] *Власовський, І.* Нарис історії Української Православної Церкви. Нью-Йорк, 1956. Т. 2. С. 233-234; *Сухих, Л.А.* Анатолій Мелес. Прагнення Запорозької Січі до церковної автономії // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 1999. Вип. VIII. С. 276; *Єременко, М., Лиман, І.* Згад. праця. С. 66-69; *Лыман, И.И.* Запорожский иерей Анатолий Мелес // Культурная жизнь юга России. 2003. № 1. С. 36; *Його ж.* Церковний устрій Запорозьких Вольностей (1734–1775). Запоріжжя, 1998. С. 69-70; *Пономарев, А.* Запорожская Сечь и бывший афонский монах епископ Мелетинский Анатолий... С. 131-140; *Шумило, С.В.* «Духовное Запорожье» на Афоне. Малоизвестный казачий скит «Черный Выр» на Святой Горе. Киев, 2015. С. 51-53.

[75] *Феодосий (Макаревский), еп.* Згад. праця. С. 75-77; *Голомбиовский, А.* Греческие епископы-самозванцы в России в XVIII в. // Киевская Старина. 1894. Т. 45. № 5. С. 341; *Шумило, С.В.* «Духовное Запорожье» на Афоне... С. 51-53.

Таким чином, як видно, у далекому й усамітненому посеред румунських лісів Трейстенському скиту 1743 р. дивовижним випадком зійшлися долі двох неординарних і водночас таких різних особистостей – майбутнього старця Паїсія Величковського та майбутнього єпископа Анатолія Мелеся.

З автобіографії дізнаємося, що у жовтні 1743 р. Платон Величковський, Азарій Мелесь та ще кілька інших молодих українських ченців із благословення старця Михаїла з Трейстена перейшли на проживання до розташованого високо в горах скиту Кирнул, під духовне керівництво тамтешнього старця-пустельника схимонаха Онуфрія[76]. І тут Величковському і Мелесю було дано благословення жити в одній келії в лісі біля скиту. Про що й повідомляє П. Величковський у своїй автобіографії[77]. Згодом Платону довелося розлучитися з Мелесем, оскільки той разом зі старцем Михаїлом і кількома іншими братіями перейшов у Поляноворонську пустинь. Як згадував згодом Паїсій, «я, сильно шкодуючи про нашу розлуку, з багатьма сльозами прощався з ними /.../, як якийсь сирота, що втратив духовну опіку»[78]. Однак на нову розраду Платону в скит прийшов духовним керівником рідний брат старця Онуфрія ієромонах Варфоломій, який із самого дитинства був учнем старця Стефана, що «багато років прожив у пустелі в Чернігівських межах»[79].

Близько трьох із половиною років (з 1743 по 1746 рр.) пробув Платон у молдавських пустельницьких скитах, набувши там багатого чернечого досвіду і «розпалюючись ревністю до духовних подвигів і до крайньої безмовності»[80]. Але не бажаючи зупинятися на досягнутому, він наважується виконати свою заповітну мрію і знову вирушає в далеку мандрівку – на жадану для багатьох пустельників і відлюдників Святу Афонську Гору.

«Перезимувавши в цьому скиту, я, коли настало літо, з благословення отця начальника пішов…»[81] На жаль, на цих словах рукопис автобіо-

---

[76] *Преподобний Паїсій Величковський*. «Повість про святий собор» та маловідомі листи. С. 173-174.

[77] Там само. С. 175.

[78] Там само. С. 177.

[79] Там само. С. 177-178.

[80] [Схимонах Митрофан]. Житие и подвиги блаженного отца нашего старца Паисия // *Преподобный Паисий Величковский.* Житие и избранные творения. Серпухов: Наследие Православного Востока, 2014. С. 206-207.

[81] *Преподобний Паїсій Величковський*. «Повість про святий собор» та маловідомі листи. С. 180.

графії обривається. Імовірно, автор помер, не встигнувши його продовжити далі.

Подальші життєві перипетії і мандри Величковського відомі лише частково на основі його листів і кількох версій життєписів, складених після його смерті його учнями. З них ми дізнаємося, що і на Афоні йому довелося мандрувати різними обителями, а після 17 років він разом з учнями залишає Святу Гору і знову вирушає в мандри до молдо-влахійських земель, де йому довелося змінити кілька обителей. Таким чином, Паїсій Величковський більшу частину свого свідомого життя провів у странництвах та мандрах, що наклало особливий відбиток на його духовну спадщину.

* * *

«Повість про святий собор» як автобіографічний твір є пам'яткою української духовної літератури XVIII ст. Він є цінним наративним джерелом, яке містить автентичну інформацію про походження, родинні стосунки і побут, освіту, мандри, духовні пошуки, описи певних подій та місць, завдяки чому ми з перших вуст можемо довідатися про стан чернецтва в українських і молдо-валахійських землях зазначеного періоду. Як і більшість автобіографічних творів, він є важливим джерелом історико-біографічного та історико-географічного характеру, являючи собою засіб текстової репрезентації особистості та пов'язаних із нею подій у хронологічно послідовній формі. Твір відрізняється інформативністю, достовірністю, унікальністю тощо. Зокрема, автор як очевидець докладно описує своє життя у Полтаві, Києві та інших містах, навчання в Києво-Могилянській академії, маршрути своїх мандрів, населені пункти й монастирі, побут тамтешніх мешканців та ченців, як вони жили, про що розмірковували і чим переймалися, що вирощували на городах, чим харчувалися тощо. Він докладно описує відвідування та стан київських та інших монастирів, перебування у Любецькій обителі та Києво-Печерській Лаврі, Мотронинському та Мошногірському монастирях, розорення в 1741 р. Медведівської обителі тощо. Він дає характеристики як відомим, так і малознаним українським церковним та світським діячам того періоду: Василю Кочубею, Тимофію Щербацькому, Сильвестру Кулябці, Іоану Кміту, Пахомію Чернігівському, Василію Поляномерульському, Никифору Кохановському, Герману Загоровському, Никифору Гуковському, Анатолію Мелесю та багатьом іншим. Крім того, автобіографія є важливим наративним джерелом для історико-географічних студій, зокрема щодо мандрівок українськими та молдо-влахійськими землями в 1740-і рр. У цьому літературному творі поєднуються майстерність художнього

слова, філософські роздуми, духовні настанови, а також історичні та автобіографічні свідчення. Таким чином, перед нами – не тільки наративне джерело, але й унікальна пам'ятка української літератури, залишена нам у спадок видатним подвижником і просвітителем Паїсієм Величковським, значення внеску якого в українську й румунську культуру ще належить розкрити й оцінити. Також цей твір заслуговує на те, щоб бути більше задіяним українськими істориками в якості наративного джерела для студіювання та опису побуту українського чернецтва XVIII ст. Але, найважливіше, твір є цінним джерелом до біографії самого автора.

References

Autobiografia Sfântului Cuvios Paisie de la Neamț. Ediție aniversară la 300 de ani de ani de la naştere: 1722–2022. (2022). Traducere şi note de conf. Dr. Marina Vrachiu. Iaşi: Doxologia. 517 p.

Bondar, O., Veremeichyk, O., Osadchyi, Ye. (2010). Onufriivskyi skyt bilia Liubecha. *Mohylianski chytannia. Zbirnyk naukovykh prats.* P. 335-338.

Bondar, O., Veremeichyk, O., Kondratiev, I. (2016). Do istorii Liubetskoho Antoniivskoho monastyria: rezultaty ta perspektyvy doslidzhen. *Chernihivski starozhytnosti : zb. naukovykh prats.* Chernihiv. P. 14-21.

[Ckhimonah Mitrofan] (2014). Zhitie i podvigi blazhennogo otca nashego starca Paisiya. *Prepodobnyj Paisij Velichkovskij. Zhitie i izbrannye tvoreniya.* Serpuhov: Nasledie Pravoslavnogo Vostoka. P. 206-207.

Chuchko, M. (2012). Zhizn' i deyatel'nost' mitropolita Antoniya Putnyanu-Chernovskogo († 1748) v severnyh volostyah zemli Moldavskoj i v provincii Bukovina. *Rusin.* № 3 (29). P. 91-105.

Fedir (Bubniuk), arkhiiep. (2019). Nevidomyi lyst prepodobnoho Paisiia Velychkovskoho do Viiska Zaporozkoho. *Pravoslavia v Ukraini. Zbirnyk materialiv nauk. konfer.* Kyiv: KPBA. P. 370-379.

Feodosij (Makarevskij), ep. (1880). Materialy dlya istoriko-statisticheskogo opisaniya Ekaterinoslavskoj eparhii: cerkvi i prihody proshedshego XVIII stoletiya. Ekaterinoslav. P. 75.

Golombiovskij, A. (1894). Grecheskie episkopy-samozvancy v Rossii v XVIII v. *Kievskaya Starina*. T. 45. № 5. P. 341.

Heida, O. (2015). Spadshchyna Ivana ta Paisiia Velychkovskykh ta poshyrennia idei isykhazmu na Chernihivshchyni u druhii polovyni XVII – na pochatku XVIII st. *Afonskoe nasledie: nauchnyi almanakh*. Vyp. 1-2. Kyiv–Chernihiv: Izdanie Mezhdunarodnoho instytita afonskogo naslediya v Ukraine. P. 380.

Kostomarov, N.I. (1990). Istoricheskie proizvedeniya. Avtobiografiya. Kyiv. P. 624.

Kushpet, V. (2007). Startsivstvo: mandrivni startsi-muzykanty v Ukraini (XIX – poch. XX st.). Kyiv: Tempora. 592 p.

Kuzmuk, O. (2006). «Kozatske blahochestia»: Viisko Zaporozke Nyzove i kyivski cholovichi monastyri v XVII–XVIII st.: evoliutsiia vzaiemovidnosyn. Kyiv: Vydavnychyi dim «Stylos». P. 133-134.

Lebedincev, F. (2012). Arhimandrit Melhisedek Znachko-Yavorskij. Cherkassy. P. 8.

Lyman, I. (1998). Tserkovnyi ustrii Zaporozkykh Volnostei (1734–1775). Zaporizhzhia. P. 69-70.

Majnardi, A. (2014). Zhitie i avtobiografiya v literaturnom nasledii starca Paisiya Velichkovskogo. *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury. Otv. red. N. V. Ponyrko.* Sankt-Peterburg: Nauka. T. 63. P. 205-219.

Mytsyk, Yu. (1996). Vidnovlennia Antoniievykh pecher u Liubechi XVII st. *Kyivska starovyna*. № 2-3. P. 78-82.

Pohilevich, L. (1864). Skazaniya o naselennyh mestnostyah Kievskoj gubernii. Kyiv. P. 620.

Ponomarev, A. (2015). Zaporozhskaya Sech' i byvshij afonskij monah episkop Meletinskij Anatolij v 1758–1760 godah (arhivnye istochniki o nekanonicheskih arhiereyah XVIII veka). *Afonskoe nasledie: nauchnyj al'manah.* Vyp. 1-2. Kyiv–Chernihiv: Izdanie Mezhdunarodnogo instituta afonskogo naslediya v Ukraine. P. 131-140.

Prepodobnyi Paisii Velychkovskyi. (2016). "Povist pro sviatyi sobor" ta malovidomi lysty. Uporiad. ta komentari S.V. Shumylo. Kyiv: Vydavnychyi viddil UPC. P. 65-180.

Shumilo, S.V. (2015). «Duhovnoe Zaporozh'e» na Afone. Maloizvestnyj kazachij skit «Chernyj Vyr» na Svyatoj Gore. Kyiv: Vydavnychyi viddil UPC. 116 p.

Shumilo, S.V. (2020). Maloizvestnye svidetel'stva o nachal'nom periode prebyvaniya prp. Paisiya Velichkovskogo pri kalivah Pantokratorskogo monastyrya na Afone. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Istoriia. Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet.* Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla». Vyp. 1 (42). P. 137-145.

Shumilo, S.V. (2017). Neizvestnoe pis'mo prp. Paisiya Velichkovskogo za 1763 g. i drugie dokumenty, kasayushchiesya ego igumenstva v monastyre Simonopetra. *Afonskoe nasledie: nauchnyj al'manah.* Vyp. 5-6. Kyiv–Chernihiv: Izdanie Mezhdunarodnogo instituta afonskogo naslediya. P. 231-255.

Shumilo, S.V. (2015). Prp. Paisiy Velichkovskiy i Zaporozhskaya Sech. Maloizvestnyie pisma prp. Paisiya Velichkovskogo k Koshevomu atamanu Voyska Zaporozhskogo Petru Kalnyishevskomu. Kyiv–Serpuhov: Mezhdunarodnyiy institut afonskogo naslediya v Ukraine; «Nasledie Pravoslavnogo Vostoka». 128 p.

Shumilo, S.V. (2016). Starec Ioann Vishenskij: afonskij podvizhnik i pravoslavnyj pisatel'-polemist. Materialy k zhizneopisaniyu «blazhennoj pamyati velikogo starca Ioanna Vishenskogo Svyatogorca». Kyiv: Vydavnychyi viddil UPC. 208 p.

Shumilo, S.V. (2014). Vliyanie Svyatoj Gory Afon na duhovnuyu, kul'turnuyu i politicheskuyu zhizn' Ukrainy XVIII v. *Afon i slavyanskij mir. Sb. 1. Materialy mezhdunar. nauch. konf., posv. 1000-letiyu prisutstviya rus. monahov na Svyatoj Gore.* Belgrad, 16–18 maya 2013 g. Athos: Panteleimonov monastyr' na Afone. P. 113-130.

Shumilo, S.V. (2015). Prp. Paisij Velichkovskij i poslednij Koshevoj ataman Zaporozhskoj Sechi P. Kalnyshevskij: maloizvestnye pis'ma. *Orientalia Christiana Cracoviensia: czasopismo naukowe, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie.* № 7. P. 27-57.

Shumylo, S.V. (2021). «Malorosiiskyi» Illinskyi skyt na Afoni ta yoho zviazky z ukrainskym kozatstvom u druhii pol. XVIII st. *Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini: Zbirnyk naukovykh prats / Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Vyp. 15. P. 115-132.

Shumylo, S.V. (2019). «Siverskyi arkhiiepyskop» ta opalnyi mytropolyt Isaiia (Kopynskyi) yak natkhnennyk kozatskykh povstan ta chernechoho vidrodzhennia v Ukraini v XVII st. *Siverianskyi litopys: Vseukrainskyi naukovyi zhurnal.* № 1-2. P. 58-69.

Shumylo, S.V. (2017). Do istorii ihumenstva prp. Paisiia Velychkovskoho v monastyri Symonopetra na Afoni za nevidomymy ranishe arkhivnymy dokumentamy XVIII st. *Siverianskyi litopys: Vseukrainskyi naukovyi zhurnal.* № 1-2 (133-134). P. 79-93.

Shumylo, S.V. (2020). Do pytannia pro pokhodzhennia rodu prp. Paisiia Velychkovskoho i yoho zviazky z Chernihivshchynoiu. *Siverianskyi litopys: Vseukrainskyi naukovyi zhurnal*. № 1 (151). P. 144-163.

Shumylo, S.V. (2022). Prp. Paisii Velychkovskyi ta ukrainskyi Illinskyi skyt na Afoni. *Pravoslavia v Ukraini. Do 300-richchia z dnia narodzhennia prp. Paisiia Velychkovskoho ta Hryhoriia Skovorody: Zbirnyk statei.* Kyiv; Kamianets-Podilskyi: TOV Drukarnia «Ruta». P. 175-215.

Shumylo, S.V. (2013). Pravoslavna dukhovnist ta relihiini tradytsii Zaporozkoho kozatstva. *Pravoslavia v Ukraini: Zbirnyk materialiv naukovoi konferentsii.* Ch. 2. Kyiv. P. 350-385.

Sukhykh, L.A. (1999). Anatolii Meles. Prahnennia Zaporozkoi Sichi do tserkovnoi avtonomii. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu.* Zaporizhzhia. Vyp. VIII. P. 276.

Tachiaos, A.-E.N. (1986). The Revival of Byzantine Mysticism Among Slavs and Romanians in the XVIIIth Century. Texts Relating to the Life and Activity of Paisy Velichkovsky (1722–1794). Thessaloniki. P. LV+296.

Tahiaos, A.-E.N. (2006). Predislovie k pervomu izdaniyu avtobiografii i prostrannogo zhitiya prepodobnogo Paisiya Velichkovskogo. *Prepodobnyj Paisij Velichkovskij. Avtobiografiya. Zhitie*. Moskow. P. 14.

Tahiaos, A.-E. (1994). Predvaritel'nyj spisok polnoj bibliografii o sv. Paisii Velichkovskom. *Cyrillomethodianum,* 1993–1994, 17-18. P. 212-227.

Vlasovskyi, I. (1956). Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy. Niu-York. T. 2. P. 233-234.

Yacimirskij, A.I. (1905). Slavyanskie i russkie rukopisi rumynskih bibliotek. *Sbornik otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Imperatorskoj akademii nauk.* Tom LXXIX. Sankt-Peterburg: Tipografiya Imperatorskoj akademii nauk. P. 515-583.

Yeremenko, M., Lyman, I. (2014). Viiskove dukhovenstvo na Pivdni Ukrainy (1734–1853 rr.). Melitopol. Dok. № 2. P. 204.

Serhii Shumylo

PAISIUS VELICHKOVSKY AUTOBIOGRAPHICAL MEMOIRS ABOUT TRAVELLING IN UKRAINIAN AND MOLDOVAN-VLACHIAN LANDS IN THE 1740s AS A SOURCE FOR HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL STUDIES

The purpose of the study. *To consider the autobiographical work «The Tale of the Holy Sobor» by the Ukrainian church and cultural figure, spiritual writer, translator, elder and saint Paisius Velichkovsky (1722–1794) as a narrative source for historical and geographical studies, to analyse his descriptions of travels in the Ukrainian and Moldavian-Vlachian lands in the 1740s.* ***The methodological*** *foundations of the study are based on the principles of historicism, scientific objectivity, systematicity, and a dialectical approach to historical phenomena. In accordance with the aim and objectives, a combination of general scientific, interdisciplinary, and special research methods was used.* ***Scientific novelty.*** *The author analyses the autobiographical work of Paisius Vielichkovsky as a narrative source for historical and geographical studies, thanks to which we can learn firsthand about the life and condition of monasticism in the Ukrainian and Moldavian-Valachian lands in the 1740s. In particular, Vielichkovsky describes in detail his life in Poltava, Kyiv, and other cities, his studies at the Kyiv-Mohyla Academy, his travel routes, villages and monasteries, the way of life of the local inhabitants and monks, how they lived, what they thought about and what they were concerned about, what they grew in their gardens, what they ate, and so on. He describes in detail visits to and the state of Kyiv and other monasteries, his stay in the Lubetsky Monastery and the Kyiv-Pechersk Lavra, the Motronynsky and Moshnohirsky monasteries, the destruction of the Medvediv Monastery in 1741, and so on. He describes both well-known and little-known Ukrainian church and secular figures of the period. The article for the first time draws attention to and provides documents that prove that the friend of his youth and companion in the Moldovan Skytes, Olexii Meles, mentioned by Paisius in his autobiography, is the later well-known Bishop Anatolii Meles, who tried to create a separate «Cossack» diocese in the Zaporozhian Sich. This evidence is an important addition to both the biographies of Anatolii Meles and Paisii Velichkovsky. It is emphasised that "The Tale of the Holy Sobor" is not only a unique narrative source, but also a monument of Ukrainian spiritual literature of the eighteenth century, which perfectly combines the skill of the artistic word, philosophical reflections, spiritual guidance, as well as historical and autobiographical evidence. This work deserves to be used more by Ukrainian historians as a narrative source for studying and describing the life of XVIII century Ukrainian monasticism. But, most importantly, the work is a valuable source for the author's biography.*

Key words: *Paisius Velichkovsky, Tymofii Shcherbatsky, Anatolii Meles, Melchysedek Znachko-Yavorsky, Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv-Pechersk Lavra, Medvedivsky Monastery, Motronynsky Monastery, Moshnohirsky Monastery, Kyiv, Chernihiv, Lubech, Moldova, Wallachia, Athos.*